

ОЗНАКИ ОБ'ЄКТА ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО ПРАВА НА СПРИЯТЛИВЕ НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

УДК 349

Матвійчук А.О.,
головний спеціаліст-
юрисконсульт Державної
фінансової інспекції України

Анотація: У статті узагальнено існуючі наукові погляди на об'єкт особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище. З використанням методу альтернатив К. Поппера аналізуються ознаки сприятливого навколишнього природного середовища як об'єкта особистого немайнового права. Критично досліджується можливість застосування визнаних цивілістами ознак особистих немайнових благ до зазначеного блага. Порушується питання щодо недоцільності введення у цивільне законодавство категорії «нематеріальні блага»

Ключові слова: особисті немайнові блага; особисті немайнові права; право на сприятливе навколишнє природне середовище

Дослідження суб'єктивного права неможливе без вивчення його об'єкта та притаманних йому ознак.

Питання об'єкта особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище розглядалися у працях М.Н. Малєїної, Л.В. Малюги, І. Боровської, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.С. Толстого та ін. Ознаки особистих немайнових благ досліджували Р.О. Стефанчук, І.В. Спасибо-Фатєєва, С.О. Сліпченко, Ш.Т. Тагайназаров, А.Б. Арзуманян, А.В. Трофіменко, Т.В. Трофімова та ін. Однак порушене нами питання не отримало належного висвітлення у науковій літературі.

Мета статті полягає у дослідженні, у тому числі з використанням методу альтернатив К. Поппера, ознак об'єкта особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище

У наукових колах сформувалося кілька поглядів на об'єкт особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище (та відповідних правовідносин), а саме: 1) об'єкт права – безпечна якість навколишнього природного середовища (В.Л. Бредіхіна) [1, 8]; 2) об'єкт права – сприятливий екологічний стан особистості (М.Н. Малєїна); автор робить висновок, що сприятливе навколишнє середовище – це комфортний для життя, здоров'я і вільного вияву особистості стан [2, 98]; 3) об'єкт – сприятливе навколишнє природне середовище як немайнове благо (А.Б. Арзуманян) [3, 25]; об'єкт – безпечне навколишнє природне середовище, довкілля у розумінні природоохоронного законодавства (В.В. Іванюшенко) [4, 10]. Як бачимо, перші три підходи, хоча і по-різному, визначають об'єктом особистого немайнового права певне немайнове благо. «Нематеріальний – не заснований на матерії, який не є матерією і не зводиться до матерії; духовний абстрактний» [5, 767]. «Майновий – стосовний до володіння майном» [5, 637]; отже немайновий – який не стосується володіння майном. Виходячи з семантичного тлумачення зазначених термінів цивільного законодавства, немайнове благо – таке, що не засноване на матерії, не є матерією і не зводиться до матерії; немайнове благо не може бути матеріальним. У четвертому варіанті об'єктом права є складова цілком матеріального світу; цей під-

Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління».

хід характерний для авторів, що досліджують право на сприятливе навколишнє природне середовище (чи його аналог) з публічно-правових позицій, однак його застосовують і деякі цивілісти, зокрема Р.О. Стефанчук, І. Боровська [6, 711; 7, 270]. Принагідно зазначимо, що той факт, що особисте немайнове право захищається нормами різних галузей, не змінює його природу, а отже і не може бути різних об'єктів у такого права залежно від галузі права, що його захищає.

У рамках цієї статті ми скористаємося тим підходом, що визначає об'єктом досліджуваного права сприятливе навколишнє природне середовище як особисте немайнове благо, і спробуємо дослідити, як воно співвідноситься з визнаними цивілістами ознаками особистих немайнових благ.

У науковій літературі виділяють такі ознаки особистих немайнових благ: виникають в силу народження особи (створення юридичної особи); права на них не підлягають відновленню у разі їх порушення; невідчужувані у жодний спосіб; не мають майнового змісту, що виявляється у неможливості дати точну оцінку; мають особистий характер, тобто права на них не можуть здійснюватися іншими особами [8, 8]; є духовними, соціальними цінностями, що тісно пов'язані з особистістю, автономністю, індивідуальністю, станом життя і здоров'я особи; індивідуалізують особу; створюють умови для автономного благополучного існування особи, нормального психічного і фізичного розвитку, забезпечення її фізичної та психічної свободи, недоторканості особистого життя [9, 7]. О.О. Посикалюк систематизував усі ознаки особистих немайнових прав таким чином: нематеріальна природа, що вказує на їх приналежність до нематеріальних благ; правооб'єктність, тобто придатність особистих немайнових благ підпорядковуватися цивільно-правовому режиму; особистісний та немайновий характер; ознаки, притаманні лише окремим особистим немайновим благам [10, 67–68].

Використовуючи метод альтернатив К. Поппера, С.О. Сліпченко, сформулював альтернативну загальноприйнятому підходу гіпотезу щодо ознак об'єкта особистих немайнових прав: нематеріальні об'єкти мають потенційну здатність брати участь в обороті, вони здатні існувати автономно від свого носія, можуть бути оцінені в грошах і мають таку властивість, як товарність, а права на них можуть мати економічний зміст, тобто можуть розглядатися як майнові, – та перевірів її на прикладі особистого немайнового права на ім'я [11, 491]. Видається, що застосування даного методу сприятиме всебічному аналізу такого особистого немайнового блага як сприятливе навколишнє природне середовище.

Нематеріальна природа. При дослідженні сприятливого навколишнього природного середовища постає проблема відмежування особистого немайнового блага від фактора об'єктивної дійсності та їх співвідношення. Зазначимо, що ця проблема не характерна для інших особистих немайнових благ: життя, здоров'я, честь, гідність, ім'я, репутація тощо, – це блага, які ми можемо спостерігати, пізнати, використати, можемо дати їм суб'єктивну оцінку (міцне здоров'я, яскраве життя, гучна репутація тощо) та ін., однак у них не існує, так би мовити, фізичного відповідника, до якого (чи його окремих складових) можна доторкнутися. Розглядаючи співвідношення зазначених понять, згадується старий анекдот, який вдало демонструє реалії українського суспільства: «Я маю право...? – Так. – А я можу...? – Ні!» Інакше кажучи, кожна людина має право отримати благо, спрямоване на забезпечення її фізичного існування, – сприятливе навколишнє природне середовище, але далеко не кожна людина це благо має, тобто проживає у сприятливому для неї навколишньому природному середовищі. Коли обидва ці поняття поєднуються, матиме місце повноцінна реалізація особистого немайнового права особи на сприятливе навколишнє природне середовище. Тобто, сприятливе навколишнє природне середовище як об'єкт особистого немайнового права – це навколишнє природне середовище (у розумінні природоохоронного законодавства) у стані, ідеальному для повноцінного життя людини у гармонії із суспільством та природою. Сумнівно, що хоча б одна людина в Україні може похвалитися, що володіє таким благом; таким чином, хоча і специфічно, проявляється нематеріальна природа сприятливого навколишнього природного середовища – його ще треба створити.

Дискусії з приводу нематеріальності природи особистих немайнових благ не було б, якби не назва глави 15 Цивільного кодексу України «Нематеріальні блага», що об'єднує результати інтелектуальної і творчої діяльності, інформацію та особисті немайнові блага. Зауважимо, що зазначений термін, окрім як у назві глави, використаний лише один раз – у ст. 177 Цивільного кодексу України, де перераховуються об'єкти цивільних прав «...результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага». Видається, що узагальнення перелічених благ під спільною назвою «нематеріальні блага» без розкриття значення цього терміну, спільних ознак таких благ тощо, є несуттєвим і непотрібним, оскільки лише вносить плутанину у правозастосування.

Правооб'єктність, без сумніву, властива цьому блага, про що свідчить вже сам факт закріплення відповідного особистого немайнового права у ци-

вільному законодавстві. Окрім того, нормативно регламентовано права та обов'язки суб'єктів права по відношенню одне до одного, а також до навколишнього природного середовища.

Немайновий характер, тобто відсутність майнового змісту, безумовно характерний для досліджуваного особистого немайнового блага, оскільки йому не притаманна економічна природа походження, воно не виникає в результаті економічного виробництва, права щодо нього не є речовими по своїй природі. Однак можна стверджувати, що сприятливе навколишнє природне середовище в деякій мірі може бути оцінене. Це можна спостерігати на прикладі купівлі житла: привабливий навколишній пейзаж, наявність водойми, віддаленість від автостради підвищують привабливість житла для потенційних покупців, а отже і його вартість. Визначену вартість мають усі витрати, необхідні для покращення навколишнього природного середовища як частини об'єктивної дійсності, можна оцінити у грошовому еквіваленті практично будь-які зусилля, спрямовані на забезпечення цього права. Ця позиція перегукується з поширеною у західній юриспруденції практиці оцінювання життя у разі відшкодування шкоди, завданої смертю особи, відповідно до якої математично розраховується приблизний розмір заробітку людини виходячи з орієнтовної тривалості її життя. Зрозуміло, що проста сума витрат на поліпшення навколишнього природного середовища ще не є ціною особистого немайнового блага. Однак, керуючись запропонованим нами підходом, слід визнати, що розмір витрат, необхідних для приведення навколишнього природного середовища в ідеальний для повноцінного життя людини у гармонії із суспільством та природою стан, є цілком оцінюваним.

Особистісний характер, що включає і такі риси, як виникнення з моменту народження особи, невіддільність від людини, різнобічний тісний зв'язок з людиною. З одного боку очевидно, що якщо немає особи, то немає і прав, а отже немає і благ, на які ці права спрямовуються. Навколишнє природне середовище, (не)сприятливе для конкретної людини, є лише тоді, коли є сама людина, а якщо людини нема (не народилася чи вже померла) то і неможливо оцінити по відношенню до неї навколишнє природне середовище. Водночас законодавство знає випадки захисту інтересів ще не народжених людей (людських ембріонів та майбутніх поколінь). У науковій літературі висунуто ідею існування так званих постнативних особистих немайнових прав, які «переживають» своїх володільців: напр., особа померла, але її добре ім'я і досі є цінністю для її родичів [12, 525–535]. Інакше кажучи, особи нема, а благо є. Такий підхід

вже запровадив російський законодавець: відповідно до статті 150 Цивільного кодексу Російської Федерації у випадках та порядку, передбачених законом, особисті немайнові права та інші нематеріальні блага можуть здійснюватися та захищатися і іншими особами, у тому числі спадкоємцями праволодильця [13].

Що стосується **невіддільності від людини**, то, якщо вважати, за прикладом А.Б. Арзуманян, що для сприятливого навколишнього природного середовища носієм блага є саме навколишнє природне середовище, а не людина [3, 25], відповідь очевидна: таке сприятливе навколишнє природне середовище може існувати без людини безкінечно довго, а людина без такого середовища – ні.

Таке благо є **духовною, соціальною цінністю, що тісно пов'язана з особистістю**. Справедливо вважають, що лише втративши річ, починаєш її цінувати. Тривалий час навколишнє природне середовище сприймалося як щось вічне, безумовне та постійне. Однак прийшов час, коли сприятливе навколишнє природне середовище стало цінністю для людей, які його втратили, такою ж як здоров'я та сім'я.

Оскільки сприятливе навколишнє природне середовище є визначальною умовою для всебічного гармонійного розвитку особи та її особистості, не менш важливою за генетично закладені задатки та властивості її організму, очевидно, що воно **створює умови для автономного благополучного існування особи, нормального психічного і фізичного розвитку, забезпечення її фізичної та психічної свободи, недоторканості особистого життя**.

Щодо **оборотоздатності і товарності** цього немайнового блага слід зауважити, що, тривалий час люди можуть задовольнятися і меншим, аніж сприятливе навколишнє природне середовище; інша річ, що це скорочує тривалість та знижує якість їхнього життя. Негативний вплив тих чи інших чинників навколишнього природного середовища може бути компенсований або знівельований. Наприклад, брудну воду можна очистити через фільтр; темні через смог вулиці – освітлювати ліхтарями; для попередження шкоди здоров'ю від окремих факторів – приймати вітаміни, харчові добавки; у разі забруднення повітря – надіти респіратор, змонтувати повітряний фільтр; при зниженні врожайності через збідніння ґрантів – додати побільше мінеральних добрив тощо. Інакше кажучи, навіть за відсутності сприятливого навколишнього природного середовища у деякій мірі може бути досягнуте здоров'я та довголіття. Така підміна і є по своїй суті обміном окремих складових особистого немайнового блага на цілком матеріальні механізми їх імітації.

Сприятливому навколишньому природному середовищу як особистому немайновому благу **не властива така риса як неможливість відновлення у разі порушення права на нього**. По-перше, якщо розглядати зазначене благо як навколишнє природне середовище у стані, ідеальному для повноцінного життя людини у гармонії із суспільством та природою, то це благо ще треба втілити у життя. Коли мова йде про шкоду навколишньому природному середовищу, то практично завжди така шкода може бути компенсована, однак для цього потрібно багато часу та ресурсів, хоча є і випадки не відновлюваної шкоди, напр., повне знищення біологічних видів.

Таким чином, сприятливому навколишньому природному середовищу не в повній мірі характерні ознаки, які властиві особистим немайновим благам. Для об'єкта особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище безумовно

характерні немайна природа та вирішальне значення для якості та тривалості життя людини; застосування всіх інших ознак має свої особливості. Значимо, що, у науці цивільного права вже давно існують серйозні дискусії щодо ряду об'єктів, які погано вписуються у систему об'єктів цивільних прав, передбачену законом, та їх ознак, сформульованих науковцями, а саме: паркувальні місця, асфальт, ділянки Місяця, газопроводи тощо [6, 61–69]. Тож на нашу думку, певна неузгодженість особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище з положеннями загальноновизнаних теорій у цілому несуттєва, адже винятки з правила завжди існують, хоча вони можуть ускладнювати правозастосування. У главі 20 Цивільного кодексу такий виняток не один: право особи на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту) також посідає сумнівне місце у загалом стрункій системі особистих немайнових прав.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бредіхіна В.Л. Право громадян на безпечне навколишнє природне середовище : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / В.Л. Бредіхіна. – Х., 2005. – 20 с.
2. Малєина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита / М.Н. Малєина. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : МЗ Пресс, 2001. – 244 с.
3. Арзуманян А.Б. Нематериальные блага как объекты гражданских прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А.Б. Арзуманян. – Краснодар, 2008. – 33 с.
4. Іванюшенко В.В. Конституційне право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля та його забезпечення в системі місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В.В. Іванюшенко. – К., 2009. – 20 с.
5. Великий таумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел]. – К. ; Ірпін' : Перун, 2005. – 1728 с.
6. Цивільний кодекс України: правникам, нотарям, адвокатам, суддям, викладачам, студ. – Х. : Страйд, 2009. – (Серія «Коментарі та аналітика»). – Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / [Т.В. Бобко та ін.] ; за ред. І. В. Спасиво-Фатєєвої, 2010. – 766 с.
7. Боровська І. Зміст права на безпечне для життя і здоров'я довкілля як особистого цивільного права /
- І. Боровська // Вісник Національної академії державного управління. – 2004. – № 1. – С. 265–270.
8. Трофимова Т.В. Нематериальные блага как объект гражданско-правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т.В. Трофимова. – Волгоград, 2004. – 24 с.
9. Тимешов Р.П. Нематериальные блага в гражданском праве и их защита : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Р.П. Тимешов. – Краснодар, 2010. – 26 с.
10. Посикалюк О.О. До питання про об'єкт особистих немайнових прав фізичних осіб / О.О. Посикалюк // Юридична Україна. – 2009. – № 5. – С. 65–70.
11. Сліпченко С.О. Деякі аспекти методології дослідження особистих немайнових прав / С.О. Сліпченко // Право та управління. – 2012. – № 1. – С. 487–499.
12. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / Р.О. Стефанчук ; відп. ред. Я.М. Шевченко. – Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. – 626 с.
13. Гражданский кодекс Российской Федерации : Закон 30.11.1994 № 51-ФЗ [Електронний ресурс] – Режим доступу до сайту: <http://www.consultant.ru/popular/gkrf1/>

**ПРИЗНАКИ ОБЪЕКТА ЛИЧНОГО
НЕИМУЩЕСТВЕННОГО ПРАВА НА
БЛАГОПРИЯТНУЮ ОКРУЖАЮЩУЮ
ПРИРОДНУЮ СРЕДУ**

Матвейчук Анастасия Александровна

Аннотация: В статье обобщены существующие научные точки зрения на объект личного неимущественного права на благоприятную окружающую природную среду. С использованием метода альтернатив К.Поппера анализируются признаки благоприятной окружающей среды как объекта личного неимущественного права. Критично исследуются применимость признанных цивилистами признаков личных неимущественных благ как указанному благу. Ставится вопрос о нецелесообразности введения в гражданское законодательство категории «нематериальные блага».

Ключевые слова: личные неимущественные блага; личные неимущественные права; право на благоприятную окружающую природную среду.

**FEATURES OF THE OBJECT
OF A PERSONAL NON-PROPERTY
RIGHT TO FAVORABLE
NATURAL ENVIRONMENT**

Matviichuk Anastasia Olexandrivna

Summary: In the article existing points of view on the object of a personal non-property right to favorable natural environment are generalized. Features of favorable natural environment as an object of a personal non-property right are analyzed using K.Popper method of alternatives. Generally recognized features of personal non-property benefits are researched with a view to applicability to the mentioned benefit. A question of inexpediency of introducing the term «immaterial benefits» to the civil legislation is raised.

Keywords: personal non-property benefits; personal non-property rights; right to favorable natural environment.